

СИДЖИЛИТЕ НА СОФИЙСКИЯ ШЕРИАТСКИ СЪД (КРАТЪК ОБЗОР)

Стоян Шиваров, отдел [“Ориенталски сбирки”](#), НБКМ

Сиджилите на шериятския съд в София са общо 59 броя, съдържат 2130 листа и обхващат периода XVI–XIX в. Това са и едни от първите постъпления на османотурски архивни документи в Софийската народна библиотека, като до Освобождението те са били съхранявани в медресето към Черната джамия (дн. църквата „Св. Седмочисленици“). До наши дни са запазени архивни единици предимно от XVIII в. – 40 броя, от XIX в. – 12, а от XVII в. – 6. Единствената кадийска книга от XVI в. е именно от каза София. Макар и фрагментарно запазен, S 344 е създаден през далечната 1550 г. и е без аналог в цялата колекция.

Софийските сиджили са уникални и по друга причина. През по-голямата част от тези четири века София е административен център и седалище на управителя (бейлербея) на Румелия, най-важната сред провинциите на Османската империя. Това е и причината за кадии на София задължително да бъдат назначавани авторитетни представители на висшата османската интелигенция (улема). Ислямският съдия тук се нарежда на водещо място в юридическата йерархия, като единствено неговите колеги от престолните и най-важни административно-религиозни центрове на империята като например Истанбул, Мека и Медина, Одрин, Бурса, Египет и др., са го превъзхождали по ранг. По тази причина кадията на София е имал влияние и върху по-малките административни центрове. Благодарение на това в софийските сиджили се е записвала информация не само за сравнително близките касаби, като Ихтиман, Самоков, Радомир, Трън, Враца, Видин, Пазарджик, Брезник, Шумен, Етрополе, Дупница, Ниш, Пирот, Благоевград, но и за важни твърдини, отстоящи на стотици километри – Белград, Янина, албанските земи и др. Нерядко през града преминават и отсядат за кратко дипломатически представители от Европа (S 25, с. 5, док. 3), а с търговия се занимават предприемчиви търговци дори от далечен Иран (S 149, с. 21б, док. 3).

Въпреки множеството документи по държавни въпроси или преписи на султански заповеди, и тук, както в повечето сиджили, безспорно

преобладават сведенията за самия град София с множеството му махали, близките села и населението. Именно чрез критичен поглед върху записаните данъчни задължения, хилядите нотариални заверки, покупко-продажби на движимо и недвижимо имущество, спорове за наследства, бракосъчетания, разводи и криминални казуси, които съдържа почти всеки сиджил, може да се очертае най-точна картина на ежедневието, бита и благосъстоянието на софиянеца през периода на османското владичество. В документите се разкрива един напълно различен град, който все още не е напълно изследван, с непознати махали, улици, чешми, джамии, църкви, манастири и др. Данните са напълно достатъчни, за да се изготви подробна карта на този вече несъществуващ и по ориенталски пъстър град, какъвто е бил София. Отделно може да послужи и за установяването на етническият характер на селището, хронологическите промени и тенденции.

Освен вече посочените и фактически обичайните за сиджилите вписвания, в някои от кадийските книги се открива и не толкова характерна за този тип архиви информация. Много от архивните единици съдържат специфични сведения за войните, които води Османската държава. Документи за сблъсъци с могъщия източен враг Персия и битки край Тебриз с участието на българи намираме още в най-ранния сиджил S 344. За сражения за тази важна крепост през 1724 г. четем и в S 306.

Значително повече са сведенията за противоборството между османците и европейските велики сили през XVIII и XIX в., при което от София, както от всички краища на Империята, са били длъжни да оказват съответното съдействие, било с извънредни военновременни данъци, било с военни сили. В S 26 подробно е отбелязана войната с Русия от 1768–1774 г., от S 162 можем да научим за конфликта на два фронта от 1787–1792 г. – с Руската и Хабсбургската империя, а за поредната чисто руско-турска война от 1806–1812 г. четем в S29.

Интересни са и множеството документи за борбата на сръбския народ за независимост, започнала с въстанието на Карагеорги от 1804 г., и за мерките, които предприема османската власт. Те са записани предимно в два от сиджилите – S 29 и S 32.

От големия брой споменавания на разбойнически банди и непрестанните указания за борба с тях може да се направи изводът, че това е бил основен и в голяма степен останал нерешен проблем. Очевидно властите в София не са имали сили да се справят с организираните шайки, действащи предимно в планинските райони. Според информацията в документите нападенията са сравнително чести, като особено дръзки и интензивни са през втората половина на XVIII и началото на XIX в. – размирни години, станали известни като “кърджалийско време”. Намираме сведения за безчинствата на известния с жестокостта си кърджалия от началото XIX в. Кара Фейзи, чийто основен район на действие е близкия до София Брезнишки край (S 164, л. 8а, док. 1). От данните за нападения срещу висши държавни чиновници през този труден и очевидно изпълнен с опасности за местното население период съдим за изключителната дързост на разбойниците в Софийско (S 311 (8), л. 1б, док. 1). Още документи за престъпните банди, действащи по цяла Румелия, има в S 22, S 23, S 165, S 308, S 309 bis (1), S 311 (7), S 312 (1), S 347.

В почти всички кадийски книги са отбелязани и многобройните джамии, медресета и вакъфи в София, както и назначенията на имами, мюезини, управители на ислямски религиозни фондации. Срещат се, макар и значително по-рядко, документи за конфесионалните практики и живот на немюсюлманските общини: за отношението на властта към църквите и манастирите (напр. S 22, с. 19); към лидера на християнската общност - владиката (напр. S 1 bis, л. 5б, док. 1; S 25, л. 5б, док. 3); към многолюдната еврейската диаспора (напр. S 16, с. 61; S 25, с. 104; S 166, с. 85) и др.

Центроробожните процеси през късния период на Османската империя също са добре документирани във водените от софийските кадии книги. S 165 bis е почти изцяло посветен на отчаяните опити на централната власт от 1797–1798 г. да се справи с отцепника във Видин Осман Пазвантоглу, а в редица документи от S 309 bis (4) се разкриват действията на Али паша Янински от 1819–1820 г.

За съжаление не всички сиджили на Софийския шериатски съд, постъпили в Националната библиотека след основаването ѝ, са достигнали до наши дни. Един от най-ценните и ранни екземпляри от средата на XVI

в. (S 313) е унищожен в резултат на англо-американските бомбардировки над София в началото на 1944 г. Подобна е съдбата и на няколко други кадийски книги, завинаги изгубени като извори за историята на София и общо за българските земи. Цяло щастие е, че част от документите, съдържащи се в тях, са били преведени още през първата половина на ХХ в. от изтъкнати ориенталисти, работили в архива на Библиотеката. Полският учен Ян Гжегожевски през 1912 г. издава в превод с паралелен текст на арабица почти целия сиджил със сигнатура S 7 от 1780–1781 г., а Гълъб Гълъбов и Херберт Дуда публикуват на немски език стотици документи от така ценния S 313. Преводи на отделни документи от други, несъществуващи вече сиджили (напр. S 3, S 314), са правени и от специалисти като Диаманди Ихчиев, Йосиф Кабрда, Панчо Дорев, Атанас Христов и др.

Съдебните книги на Софийския шериатски съд представляват първичен изворов материал без аналог за историята на българската столица. Данните, съдържащи се в тях, свидетелстват за развитието на града и околните селища (много, от които днес са квартали на София) за период от 4 века – от 1550 до 1846 г. Макар и напълно достъпни от десетилетия, изследователите могат да открият непубликувана до момента информация за разнородния етнически състав на населението, имотното му състояние и данъчната тежест, за роби от различни народности и континенти, за политиката на османската власт към немюсюлманите, за локалната, а понякога и международна търговия, биографична и генеалогическа информация и не на последно място за традиционното и шериатското правораздаване по нашите земи.

Допълнителна литература с информация за колекцията Софийски сиджили:

- *Grzegorzewski, Jan. Z Sidżyllatów rumelijskich. Epoki wyprawy wiedeńskiej. Akta tureckie. Lwow, 1912.*
- *Galabov, Galab. Die Protokollbücher des Kadiamtes Sofia. München, 1960.*
- Турски извори за историята на правото в българските земи. Състав. Гълъб Гълъбов, Бистра Цветкова. Т. 1-2. София, 1962, 1971.

- *Kabrda*, Josef. Les anciens registres turcs des cadis de Sofia et de Vidin et leur importance pour l'histoire de la Bulgarie. // *Archiv orientální*, 1951, № 19, s. 329–392.
- *Баласчиев*, Георги. Турските архивни тефтери в София и значението им за нашето минало. // *Пряпорец*, № 23, 22 юни 1904.
- *Иванова*, Св. Историята и съвременното състояние на колекция Сиджили в Ориенталския отдел на НБКМ. // *Известия на Държавните архиви*. Т. 74, 1994, с. 3–32.
- *Özkaya*, Yücel. Sofya'da Milli Kütüphane "Nationale Biblioteque"deki Şeriyye Sicilleri. // *Tarih Araştırmaları Dergisi* (Ankara), с. XIII, № 24, 1980, s. 21–29.
- *Gradeva*, R. War and Peace in Rumeli. 15-th to Beginning of 19-th Century. Istanbul, 2008.